

Katılımcı Mimari Tasarımda Yanıltıcı Simge Değer Olgusu ve Bir Sözde Katılımcılık Örneği Olarak Sulukule Kentsel Dönüşümü

Token Phenomenon in Participatory Architectural Design and Sulukule Urban Transformation as a Tokenism Example

Baharak FAREGHI BAVILOLYAEI, Selim ÖKEM

ÖZ

Mimari tasarımda 'katılım', geniş bir kavramsal çerçeve içinde değerlendirilir ve genelde olumlanan, nadiren eleştirilen bir konu başlığını oluşturur. Bu metin kapsamında katılımın, karar alma süreçlerinde demokratik ve şeffaf bir politik açılım getirmek yerine, gücü elinde tutan tarafından meşrulaştırma aracı olarak nasıl kullanılabileceği tartışılmaktadır. Kanter (1977, 1993), toplumbilim araştırmalarına konu olan katılımın bir meşrulaştırma aracı haline getirilişini 'token' kavramı ile açıklamaktadır. 'Token' kavramı metin içerisinde açıklandığı şekilde yanıltıcı simge değer ve bir yöntem olarak 'Tokenism' ise sözde katılımcılık olarak tanımlanmıştır. Sözde katılımcılık sadece toplumbilim alanı ile sınırlı kalmayıp, mimari projelerde de gözlemlenmektedir ve bu tür katılımı örneklemek için Sulukule kentsel dönüşüm süreci incelenmiştir. Arnstein, Lefebvre ve Kanter 'in katılım konusundaki kuramsal söylemleri incelenerek, müktedir, yanıltıcı simge değer (Token) ve kullanıcı katılımının hedeflediği mimari projelerdeki sözde katılımcılık (Tokenism) vakalarının genel özelliklerinin neler olduğu, metnin içeriğinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Coğulculuk; çoğunlukçuluk; katılımcı mimari tasarım; sözde katılımcılık; yanıltıcı simge değer.

ABSTRACT

The "participation" approach within architectural design is assessed under a wide conceptual frame and known as a title generally confirmed and rarely criticised. This paper discusses how the concept of participation may be used as a means of legitimization by the power holders instead of being favoured as a tool for democratic and transparent policy formation in the decision-making processes. The use of participation, which is a subject of research in sociology studies, but as a means of legitimization has been explained by Kanter (1977, 1993) through the concept of 'token'. The concept 'token' is identified throughout this text as a misleading symbol value whereas the 'tokenism' as a method is referred to as alleged participation. The tokenism (i.e. alleged participation) is a subject not limited only with sociology whereas it may be spotted in architectural projects; thus, this document examines the Sulukule urban transformation process to exemplify this kind of participation. The study analyzes the theoretical claims of Arnstein, Lefebvre and Kanter with regard to the participation and accordingly the wording attempts to identify the general characteristics of tokenism cases in architectural projects which target user participation however include the intentions of power holders as accompanied by token impacts.

Keywords: Pluralism, popularism; participatory architectural design; tokenism; token.

Bu çalışma Yıldız Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince Desteklenmiştir. Proje Numarası: 2016-03-01-DOP02
("This work was supported by Research Fund of the Yıldız Technical University. Project Number: 2016-03-01-DOP02").*

Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul, Sehir

Başvuru tarihi: 03 Ocak 2018 - Kabul tarihi: 23 Mart 2018

İletişim: Baharak FAREGHI BAVILOLYAEI. e-posta: bfareghi@yahoo.com

© 2018 Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi - © 2018 Yıldız Technical University, Faculty of Architecture

Giriş

Mimar tasarım alanında katılım fikri çoğu zaman eleştiriye tabi tutulan, geniş bir kavramdır. Öte yandan, siyaset alanında ise yönetilenlerin ülke yönetimine katılımı, teorik olarak, demokrasinin temel taşıdır ve neredeyse herkes tarafından ayakta alkışlanan saygıdeğer bir fikir olarak değerlendirilir. Gerçekte ise 'Katılım', çok yönlü ele alınması gereken katmanlı bir kavramdır.

Katılım, evrensel açıdan özünde "iyi" olarak nitelenen bir olgudur ve kökeninde işbirliği kavramı yer almaktadır. Söz konusu işbirliğinde iktidarlar, siyasi, askeri, ekonomik bir erk unsuru olarak veya hepsini kapsayan bir bileşke içinde tanımlanabilmektedir ve iş birliğini toplumun çeşitli katmanlarında yer alan katılımcılar ile gerçekleştirmektedir. Maier'e göre, aktörler arası işbirliğinde bazen katılımcılar birbirinden farklı ve aynı zamanda karmaşık gerekçelerle katılım isteklerini göstermemeyi veya "katılmamayı", katılıma tercih etmektedirler¹ (Maier, 2001). Bu nedenle metin içerisinde mimari katılım sürecinde, "Katılımsızlık" olgusu tartışılacak ve "Sözde Katılımcılık" tan farkına değinilecektir.

Katılımcı mimari proje sürecinde tüm kesimlerin aktif katılımını sağlamak, eğitim, bilgi, zaman ve para gerektiren bir süreçtir. Ayrıca toplumda bir katılım kültürünün olması ve bunun yanında katılımcılarda katılma isteğinin olması önem taşımaktadır. Örgütlenme, vatandaşların kendi güç ve haklarının farkında olmaları, katılımın etkinleşmesinde önemli rol oynamaktadır² (Ökten, Ocak 2018 tarihinde gerçekleşen görüşme). Devlet veya devlet dışı, refah dağıtım organlarının sosyal politikalarının yoksunluğu ve kurumsal mimari projelerdeki zorunlu pazarlama yapısı, düşük gelirli yurttaşların yaşadıkları yerden dışlanmaları ve yoksun bırakılmalarına neden olup; sosyo-ekonomik dışlanmanın artmasına yol açmaktadır. Tüm bu etkenler, katılımın düzeyi, katılımsızlık ve sözde katılım konusunda belirleyici olmaktadır. Toplum bilim alanında vatandaş katılımı kavramından başlamak ve ardından toplumbilim literatüründe yer alan eleştirel bakışları örnekleyen alıntılara yer vermek, katılım olgusuna yaklaşmak için bir yöntem olarak araçsallaşabilir.

Vatandaşın katılımı fikri, son yılların sihirli kelimesi olarak Sherry R. Arnstein'a göre sanki biraz ıspanak yemek gibidir: prensipte kimse buna karşı değildir, çünkü insanlar için iyidir³ (öte yandan yararı abartılıyor olabilir) (Arnstein, 1969). Fakat kimi eleştirel araştırmacıların vurguladığına göre, katılımdan her koşulda fayda sağlanabileceği hükmü, daha dikkatli bir çözümlemeyle her zaman haklı çıkmamaktadır. Örneğin, Sarah White (1996), katılımı sıcak bir karşılama ile kabullenmenin, kullanıcılarının katılıma karşı eleştirel bakışını engellediğini belirtmektedir⁴ (White, 1996). Ona göre bir anlamda, katılım kavramının bu şekilde

konuşma dili içerisindeki romantik kullanımı, genelde kararların sorumluluğundan kaçmak isteyen siyasetçilerin ekmeğine yağ sürmektedir. Claire Bishop, Katılımcı Sanat ve Spektrum Politikası konusunda 2011 yılında yazdığı "Participation and Spectacle" (Katılım ve Gözlem) adlı kitabında katılımcı yaklaşımın, demokratik ve şeffaf bir süreçten ziyade, yanlış politikaların halka benimsetilebilmesi için siyasetçiler tarafından kullanılan bir meşrulaştırma aracı olarak görüldüğünü belirtmektedir⁵ (Bishop, 2012).

Yöneticilerin ve politikacıların siyasetin kapalı kapıları ardında alınan kararlarla yanıltıcı katılıma yol açmaları, katılımcıları kararları meşrulaştırmaya yönelten başarısız bir katılıma itmektedir. Böyle bir yaklaşımla yapılan projelerde, alınan tek taraflı kararın hızlıca uygulamaya geçirilmesi, kullanıcıların isteklerinin göz ardı edilip, onların yaşam tarzını değiştirmesine bile neden olmaktadır.

Sonuçta mimari mekân üretiminde gerçekleşen yanlış katılım süreçlerinin kültürel erozyona kadar uzanan sonuçlarından söz etmek mümkündür. Sözde katılımın neden olabileceği kültürel erozyon Sulukule Kentsel Dönüşüm örneğinde incelenecek ve sözde katılım süreçlerinin Roman kültürü ve yaşam tarzı üzerine etkisi ele alınacaktır.

Ayrıca şunu da belirtmek gerekir, kullanıcının katılımı, politikacıların sorumluluktan kaçmaları için bir araca da dönüştürülmemelidir⁶ (Başkanı ve Mulgan, 2005). Katılım tüm aktörlerin, (politikacılar, yöneticiler, tasarımcılar ve kullanıcıların) işbirliği ile yapılmadığı durumlarda tehlikeli de olabilmektedir.

Kullanıcı gereksinimlerinin nasıl belirleneceği (keşfedileceği) ve bu gereksinimlerin alınan kararlarla nasıl bütünlendirileceği önemlidir. Dolayısıyla, bu ulusal ve uluslararası senaryolarda, pazarlama disiplinine dönmek zorunlu hale gelmektedir. Çünkü söz konusu projelerin özünde yer alan kullanıcı odaklı olma durumu pazarlama disiplininin konusudur. Pazarlama, insanın bireysel ve sosyal gereksinimlerini belirleme ve karşılama üzerine kurulmuştur⁷ (Kotler ve Keller, 2009). Genelde kamu sorumluları (yerel ve merkezi yönetimde sorumluluk üstlenen aktörler), diğer toplumsal aktörlerin kendi arasındaki çıkar çatışmalarını aşırı basite indirgenmiş lineer süreçler olarak algılama eğiliminde olabilmektedirler. Böyle bir yaklaşım genelde etkisi olamayan ve fayda sağlamayan bir bakış açısıdır. Aktörler arası çelişkileri basitleştirmek yerine, aksine mimari projelerdeki katılımı kolaylaştırmak doğrultusunda çatışmaların üstesinden gelen katılımcı bir tasarım sürecini tasarlamak gerekmektedir.

Yöntem

Yöntem olarak, katılım, katılımsızlık ve sözde katılım olgularının açıklanmasında üç kuramcının söylemine başvuru

¹ Maier, 2001, s. 707-719.

³ Arnstein, 1969, s. 216-224.

² Ökten, 2018, (katılım ile ilgili notları - Röportaj yapan: B. Farehgi)

⁴ White, 1996, s. 6-15.

⁵ Bishop, 2012, s. 34-45.

⁷ Kotler ve Keller, 2009, s. 329-331.

⁶ Başkan ve Mulgan, 2005, s. 1-61.

rulmuştur: Rosabeth Moss Kanter, Sherry Arnstein ve Henri Lefebvre. Kanter, sözde katılım süreçlerini İngilizce'de 'tokenism' adını verdiği bir terim üzerinden açıklamaktadır. İngilizce 'token' sözcüğünden türettiği 'tokenism' terimini Kanter (1977, 1993)^{8,9} yanıltıcı simge değerler yaratmak olarak tanımlamaktadır. Ona göre 'tokenism', toplumun geneliyle karşılaştırıldığında simge mertebesinde görülebi- lecek kadar küçük örneklemelerin oluşturularak, toplumda hakkı yenen, güçsüz ya da azınlık niteliği taşıyan grupların haklarının korunmuş gibi gösterilmesidir. Bu olguyu modern sonrası toplumlarda çoğunlukçuluk ve çoğulculuğun bir değer olarak yükselişi ile açıklığa kavuşturmuştur.

Mimari tasarım alanında ise 'tokenism' karşılığı sözde katılım ya da sözde katılımcılık kavramında bulur. Söz konusu karşılıklıya yönelik tartışmalar metnin ilerleyen bölümlerinde bir sözde katılım örneği olarak ele alınan Sulukule kentsel dönüşüm projesi üzerinden gerçekleştirilmiştir. İlk olarak Sulukule bölgesindeki kentsel dönüşüm ve yenileme, Kanter'in 'tokenism' terimi üzerinden okunacak, devamında Arnstein'in mimari projelerdeki katılım basamaklarındaki 'tokenism' tanımları üzerine odaklanacaktır. Lefebvre'nin şehir planlama konusundaki somut (Yaşamsal alan) ve soyut (Politik alan) kavramları değerlendirmenin devamında tartışılacaktır. Sonuç ve değerlendirmenin ikinci kısmı ise kentsel dönüşüm projelerinin genel sonuçları ve politikalarına odaklanmaktadır.

Çoğulculuk (Pluralism) ve Çoğunlukçuluk (Populism)¹⁰

Sözde Katılımcılık (tokenism) kavramına değinmeden, modern sonrasında mimarinin katılıma bakış açısı ve bu kavramı nasıl yorumladığının açıklanması gereği duyulmuştur. Tasarım açısından bakıldığında, tarihsel bir dönem veya bir stil olmanın yanı sıra, modern sonrası mimari, şu iki özel ideolojiyi, tasarımcı-kullanıcı ilişkisinde yansıtmaktadır: Çoğulculuk (Pluralizm) ve Çoğunlukçuluk (Popülizm).

Modern sonrası söylem 1970'lerden itibaren kültürel edimlerin hemen hepsinde önem kazanmış ve özellikle üç kültür alanını etkisi altına almıştır: Felsefe, Mimari ve Eğ- lence¹¹ (McGuigan, 1999). Bu dönemde mimarlığın kendisi, halk ile mimarlar arasında bir iletişim aracı olmaya çalışan bir söylem ürettiği için, mimari tasarımda katılımcılık konusuda önemli düşüncelerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur.

DoCarmo (2014), Postmodern olarak tanıdığımız söz konusu bu tarihsel dönemi, felsefe ve sanatsal bir stil olarak tanımlamıştır.¹² Modern sonrası kuramcılarının "katılım" terimine dair yorumu, sabit bir uygulama yerine, bağlamla kurulan ilişkinin sabit ve durağan değil daha değişken ve dinamik süreçler üzerinden gerçekleşmesini önermesidir.

Postmodernizmin felsefi tanımına tasarım toplumundan gelen ilk doğrudan tepki çoğulculuk kavramıdır. Çoğulculuk katılımın dinamik sürecinden bahsederek, özgür ve aktör- ler arası eşit karar verme yöntemlerini ülküselleştirir. Mi- mari tasarımda çoğulculuk, tasarım kodları (Design codes) ile yaşamsal kodların (Vital codes) bir araya gelmesini sağ- lamaktadır. Bu hususun postmodern mimarinin katılımcı yaklaşım amaçlarından biri olduğu belirtilmektedir.

Çoğunlukçuluk, çoğulculuğun karşıtı biçimde, bilginin küreselleştiği ve aktörlerin rolünün değiştiği gerçeğinden hareket ederek, halk duyarlılığı, beğeni ve tercihlerinden söz etmektedir. Mimaride çoğunlukçu (popülist) yaklaşımlar yeni bir konu değildir. Popülizm karşılığı olarak kulla- nılan çoğunlukçuluğun daha genel anlamda, iki belirleyici faktörü vardır: Bir yandan pazar ekonomisinden ve be- beraberindeki yapısal dönüşümden etkilenirken, diğer yandan toplumdaki depolitizasyondan beslenmektedir. Çoğunluk- çu ideolojiler, toplumun bireylerinin varoluşsal değil, ancak seçenek özgürlüğünü arttırmayı hedeflemekte, uzmanlaş- ma, branşlaşma gibi kavramları yüceltmektedir.

Diğer taraftan akademik mimarlık alanında uzmanlaş- maları ve branşlaşmaları ilişkilendiren, disiplinler arası ge- çişleri değerlendiren¹³ (Sayın, 2009) tasarım ve yaşam kod- larını bütünleştirmeye yönelik çoğulcu ve katılımcı çabalar da sürmektedir.

Postmodern kuramcılarının ve akademisyenlerin hedef- lerinden biri de, tasarımdaki sosyal, kültürel tarihi kodları yeniden ele almaktır. Ancak sözde katılımcılık (tokenism) terimi, postmodern söylemin, sahte çoğulculuğunu da an- lam olarak içinde barındırmaktadır. (Bu ifadeden farklı di- siplinleri kapsayan postmodern söylemlerin kesin bir belir- leyicikle veya zorunlu olarak sahte bir çoğulculuk içereceği çıkartılmamalıdır). Kavram olarak tokenizm (sözde katılı- mcılık) azınlık grup üyelerinin (ve onların istek ve arzuların- ın), göstermelik şekilde çoğunluğu oluşturan muktedirler tarafından seçildiğini belirterek katılımın doğru ve adil şe- kilde sağlandığının ima edilmesidir.

Yanıltıcı Simge Değerler (Token) ve Sözde Katılımcılık (Tokenism)¹⁴

İngilizcede tokenism " Belirli bir işi yapmak için, özelli- le işgücünde cinsel veya ırksal eşitliği ortaya koymak için, azınlığı temsil eden gruplardan az sayıda kişiyi istihdam ederek, yalnızca formalite icabı veya sembolik bir çaba sarf etme uygulaması olarak ifade edilmektedir"¹⁵ (Oxford sözlüğü, 2018). Merriam-webster¹⁶ (2018) sözlüğünde ise, "tokenism'i sadece sembolik bir çaba gösterme politikası

⁸ Kanter, 1977, s. 965-990.

⁹ Kanter, 1993, s. 160-380.

¹⁰ Populizm karşılığı olarak Popü- lizm ve çoğunlukçuluk ifadeleri, eş

anlamı oldukları için bir birinin yeri- ne kullanılmaktadır.

¹¹ McGuigan, 1999, s. 1-216.

¹² Docarmo, 2014, s. 1-4.

¹³ Sayın, 2009, s. 88.

¹⁴ İngilizce' de tTokenism karşılığı ola- rak tokenizm ve sözde katılımcılık ifadeleri, eş anlamı oldukları için metinde bir birinin yerine kullanil- maktadır.

¹⁵ Oxford sözlüğü, 2018 <https://en.oxforddictionaries.com/definition/tokenism>

¹⁶ Merriam-webster,2018 <https://www.merriam-webster.com/dictionary/tokenism>

ya da pratiği olarak açıklamaktadır; bir şey yapmanın pratiği (örneğin, azınlık grubuna mensup bir kişiyi işe almak gibi) sadece eleştiriyi önlemek ve insanların adil bir şekilde davranıldığını göstermeyi planlamaktadır”.

İngilizcedeki Tokenizm’in Türkçedeki karşılığı, sembolik olarak bir reformu yerine getirme, sembolik jest, sahte katılım, sözde katılım ve yapmacıklık olarak verilmektedir. Bu göstermelik durumun tek amacı politik doğruculuğun imaj kaygısı değildir, tıpkı politik doğruculuğun kendisi gibi siyasi bir amaca da hizmet etmektedir. Muktedirlerin siyasi amacının ilerici ve ileriye dönük gelişmesini kanıtlamak için, azınlık grubunun, araç olarak kullanıldığı bir uygulamadır¹⁷ (Ekşi sözlük, 2009).

Bianet cins bakışı sözlüğüne göre (Vatter, 1996)¹⁸ tokenizm, genelde bir kuruluşun cins farklılığı, yaş, din, ırk, engellilik veya her hangi bir farklılık ve etnik kimlikler karşısında suçlamalardan kurtulması adına, bir bireyi veya onlar açısından önemsiz sayıda olan insanları işe almaları anlamını taşımaktadır. O kurumun yaptığı iş tokenizm ve o önemsiz kişiler token (yanıltıcı simge değer) olarak adlandırılmaktadır.

İngilizcede kullanılan “Token”in Türkçedeki karşılığı, gösterge, simgesel, sahte, sembolik, yanıltıcı simge değer, yapmacık, belirteç, işaret, vb. sözcüklerle ifade edilmektedir. Metin içerisinde “token” kelimesi yerine, yanıltıcı simge değerler ve “tokenizm” terimi yerine sözde katılımçılık ifadesi kullanılmaktadır. Tokenizm, ikircikli bir sosyal konuda iyi niyetli olduğunu gösteren simgesel eylemlerde bulunarak ya da jestler yaparak, içinde bulunulan zor durumdan kurtulmak, ya da bunun için gayret göstermek olarak tanımlanmaktadır. Tokenizm, toplumbilim literatüründe özellikle etnik kökeni açısından farklı veya dezavantajlı kişileri az sayılarda işe almak ve çalıştırmak suretiyle çalışma çevrelerinde çoğulcu bir görünüm yaratmak anlamını da ifade etmektedir¹⁹ (Sesli sözlük, 2018).

Tokenizm, azınlık grupların üyelerini, sadece görünüşte katılımçılığa davet ve dâhil etmeyi, gerçekteki amacın ise formalitelerin üstesinden gelmek olduğunu ve politik olarak doğru davranma biçimini ifade etmektedir. Yanıltıcı simge değerler (token) oluşturma çabası, genellikle sayısal görünüme bakıldığında kapsayıcı bir nitelik taşımakta ve sonuç olarak ayrımcılığa karşı tüm suçlamaları reddetmede bir araca dönüşmektedir²⁰ (Hogg and Vaughan, 2011).

Örnek olarak, çoğunluğu beyaz olan bir işyerinde siyahı bir bireyi ayrımcılık suçlamalarını bertaraf edebilmek için işe almaktan veya erkek egemen bir iş yerinde karşılaşabilecek cinsiyetçilik eleştirilerine maruz kalmamak için bir kadını çalıştırmaktan söz edilebilir. Yanıltıcı simge değer-

lerin diğerlerine göre sayısal kapasiteleri daha düşüktür. Yanıltıcı simge değerler olarak tanımlanan kişiler, çalışma ve yaşam ortamlarında olumsuz kalıplaşmış davranışlara maruz kalmamak için, kendilerini bazen yumuşak başlı ve önemsiz kişiler olarak göstermeye ve düşük bir profil çizmeye mecbur kalabilmektedirler.

Alternatif olarak, bu kişilerin farklılıkları aşırı vurgulanabilir veya “egzotik” ve cazibeli olarak algılanabilir. Tokenistik uygulamalar, başarılı olarak değerlendirilen kamu katılımının sağlandığı projeler ile karşılaştırıldığında, daha kısa ve hızlı bir süreçte sonuçlanmaktadır ve tasarım araştırmacısının rolü, tasarımcıdan ziyade bir hizmet sağlayıcı olarak görünmektedir.

Tokenizm teorisi, 1977 yılında,²¹ ABD’li sosyolog, Rosabeth Moss Kanter tarafından, sosyal statüsü düşük kişilerin yukarıda konu edilen hak arayışı ve eşitlik talebi sürecinde gördükleri samimiyetsiz davranışların toplumsal çıkarımlarını araştırmaktadır.

Kanter 1977’den beri çalışmalarında, azınlık olmanın, görünürlük ve performans baskısının artması nedeniyle kişinin performansını nasıl etkilediğini incelerken “tokenizm” terimini geliştirmiştir. Özellikle işletme yönetimi tekniklerinde, yönetim sisteminde değişim sağlayarak yeni yöntemler geliştirmesine odaklanmıştır.

Şekil 1, yanıltıcı simge değer (token) ve muktedir taraf (non-token) aralarındaki ilişki şemasını göstermektedir. Şema, muktedir tarafın güçsüz taraf (yani muktedir olmayan taraf) ile davranışsal ilişkisini temsili bir şekilde gösterip bu ayrımcılığı açıklamaya çalışmaktadır. Muktedir olmayan taraf, yanıltıcı simge değer rolünde ilerleme fırsatlarını kaybeder, genelde bilgi ve kaynaklara erişimi de muktedir tarafından kısıtlanmaktadır. Yanıltıcı simge değerler resmi güçleri olmadığı için dışlanıp kendi güçlerini gösterememektedirler. Azınlık grubu sadece sayısal değeri değil, ırk, yaş, cinsiyet ve gücü de kapsamaktadır.

1977’de yayınlanan “The Men and Women of Corporation”²² adlı kitabında Kanter, 500 büyük finans firması kapsamında, pazarlama alanında çalışan kadınları, erkek egemen ortamdaki davranış özellikleri açısından araştırmıştır. Kitapta, bu kadınların performans baskısı altında oldukları için kendilerini, egemen gruptan izole edilmiş hissettikleri ve azınlık kimliğiyle tutarlı bir role girdikleri belirtilmektedir.

Kanter’in araştırmasına göre, bu kadınlar, taciz, stereotiplendirme (klişe kalıplar içinde kalmak), tecrit, performans baskısı yaşamakta, terfi ve ilerleme için sınırlı fırsatlar elde etmektedirler. Azınlık grubu (Token), yanıltıcı simge değerler olarak, toplam iş yeri nüfusunun %15’inden daha az olduğu durumları belirtmektedir. Kanter, bu yanıltıcı simge değerlerin, azınlık statüsünün işyerinde sorunlara yol açtığını belirtmektedir.

¹⁷ Ekşi sözlük, 2009 <https://eksisoszluk.com/tokenizm--1962930>

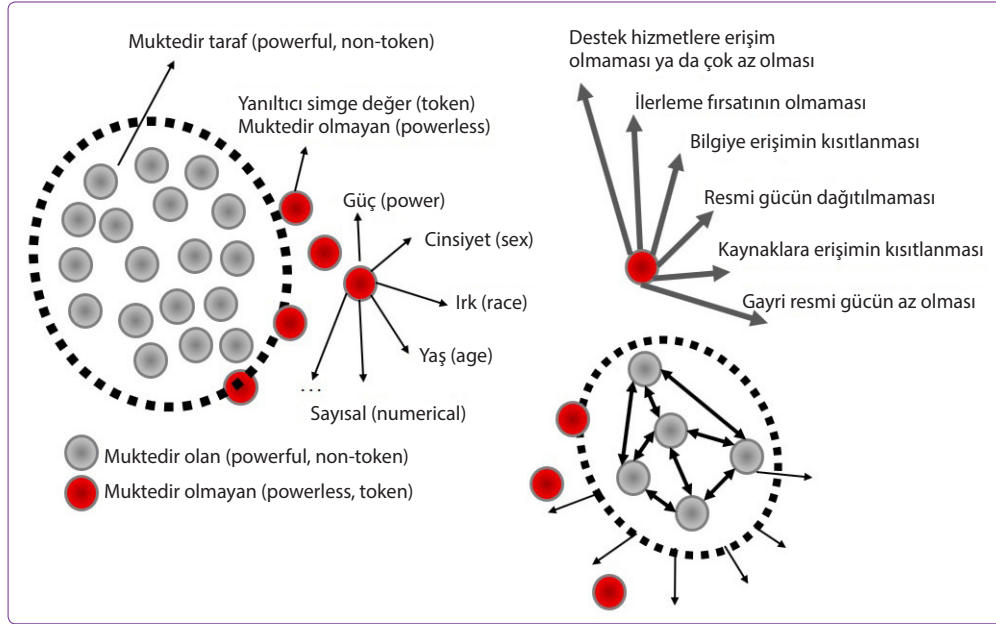
¹⁸ Vatter, 1996 <http://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/544/original/cinsbakisisozlugu.htm?1448466638#tokenizm>

¹⁹ Sesli sözlük, 2018 <https://www.seslisozluk.net/token-nedir-ne-demek/>

²⁰ Hogg ve Vaughan, 2011, s. 1-763.

²¹ Kanter, 1977, s. 965-990.

²² Kanter, 1977, s. 965-990.

Şekil 1. Muktedir (non-token) ve muktedir olmayan (token) aktörler arası bağlantı şeması, yanıltıcı simge değerlerin genel özellikleri.

Bu kişiler, iş arkadaşlarından ve üstlerinden daha fazla incelenmektedirler ve çoğunlukla egemen grup tarafından onlara atfedilen klişe ve kalıplaşmış lakaplarla adlandırılmaktadırlar. Kanter, bu sorunları üç terime indirgemmiştir:

- Görünürlük artışı (heightened visibility),
- Kutuplaşma ve dışlanma (exclusion),
- Asimilasyon (assimilation)²³ (Kanter, 1993).

Bu konuda Wright and Taylor²⁴ (1998), tokenizm anlamını şöyle tanımlamaktadır: Kalifiye olmayan ve azınlık konumundaki bireylerin, avantajlı bireylerin sahip olabildiği pozisyonların yerine nadiren kabul edilmesi, tokenizme yol açmaktadır. Nitekim azınlık grubu bireylerinin büyük çoğunluğunun hak ettiği pozisyona erişim, sistematik olarak engellenmektedir. Wright, avantajlı ve dezavantajlı (muktedir ve muktedir olmayan) gruplar arasındaki sınırların kapalı olmadığını, ancak avantajlı pozisyonlara erişim konusunda ciddi kısıtlamaların bulunduğunu açıklamaktadır. Wright, tokenizmin psikolojik ve davranışsal sonuçlarını ele almaktadır^{25,26} (Wright, 2009). Tokenizm, avantajlı grup üyeleri tarafından adaletsizliğin tanınmasını saklamak için ve özellikle de kendi grubunun ihtiyaçları belirgin olduğunda, dezavantajlı grup adına destekleyici eylem olasılığını azaltmaktadır.

Sonuç olarak tokenizm, avantajlı grupların kendi konumlarını meşrulaştırıp sürdürmesini sağlayacak ampirik (deneye dayalı) olarak etkili bir araç görevini ifa etmektedir²⁷ (Jost ve Major, 1997). Tokenizm, kullanıcının her zaman

muktedir çoğunluğun beklentilerine uygun olarak, hareket etmesini vurgulamaktadır. Bu tür yaklaşıma sosyal bilimlerde Aborjinallik “performing aboriginality” denilmektedir.

Aborjinallik, acımasız bir yaklaşım olarak kullanıcı isteklerini göz ardı edip, tamamen muktedirlerin siyasetleri doğrultusunda hareket etme anlamını taşımaktadır. Ward (1985)’a²⁸ göre, katılım, 1970’li yıllardan başlayarak hükümet politikasının bir unsuru olarak tanımlanmaktadır. Boyars ve Turner (1976),²⁹ katılımı, ekonomik zorunluluk olarak tanımlamışlardır. Onlar mimari projelerdeki özellikle konut yapılarına odaklanarak, katılımın finans boyutuna ağırlık vermişlerdir. Broome (2005),³⁰ politik bir girişim olarak katılımın konularını, kentsel dönüşüm kapsamında ele alınabilecek komşuluk çevrelerinin yenilenmesi (neighbourhood renewal), rejenerasyon (regeneration), istihdam yaratılması (employment) vb. olarak ifade etmektedir.

Katılımda genelde güç sahipleri, her iki tarafın da dikkate alındığını iddia etmektedir. Hem muktedir tarafın hem güçsüz vatandaşın çıkarlarının gözetildiği söylenmektedir. Ancak gerçekte güç sahipleri, bu tarafların sadece bir kısmının katılım sürecine dâhil olmalarını sağlayıp, vatandaşın bir yanıltıcı simge değer (token) olarak, bireysel temsilci pozisyonunda görmektedir.

Tablo 1, Tokenizm vakalarında, yanıltıcı simge değer ve azınlık grup arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Bu tablo ayrıca muktedir olanın ister azınlık ister statüsü düşük insan grubu ile girdiği davranışsal ilişkiler sonucunda ortaya çıkan yanıltıcı simge değerlerin (token) genel özelliklerini ortaya

²³ Kanter, 1977, s. 965-990.

²⁶ Wright, 2009, s. 223-254.

²⁴ Wright ve Taylor, 1998, s. 647-667.

²⁷ Jost ve Major, 1997, s. 323-345.

²⁵ Jost ve Major, 1997, s. 323-345.

²⁸ Ward, 1985, s. 1-96.

³⁰ Broome, 2005, s. 65-75.

²⁹ Boyars ve Turner, 1976, s. 45-46.

Tablo 1. Muktedirin, yanıtıcı simge değerlerin (token) ve sözde katılımcılık vakalarının (tokenizm) işlevsel ve nitel özellikleri³¹

Muktedir özelliği	Yanıtıcı simge değer* (token) özelliği	Tokenizm projelerin özellikleri
İnsanlar ve problemlerle adil bir şekilde ilgilendiğini düşünmesi	Sayısal kapasitesi düşük insanlar, azınlığı temsil eden grup	Kısa ve hızlı süreçte sonuçlanması
Göstermelik biçimde sorunları gidermeye çalışması	Olumsuz kalıplaşmış davranışlara maruz kalmaları	Tasarımcının rolü, tasarımcıdan ziyade bir hizmet sağlayıcı olarak görünmesi
Kullanıcı ile ilgileniyormuş gibi davranması	Yumuşak başlı ve önemsiz kişiler olarak görünmeleri	Tamamen politik yaklaşması
Samimiyetsiz davranması, kullanıcıyı yanlış veya eksik bilgilendirmesi	Düşük profile sahibi olmaları	Katılım ritüelinin gerektirdiği adımların atılmaması
Katılımcılara görünüşte bir ses vermesi	Farklılıklarının aşırı vurgulanabilmesi, görünürlük artışı	Düşük statü gruplarını olumsuz etkilemesi
Politik doğruluğun siyasi bir amaca hizmet vermesi	"Egzotik" ve cazibeli olarak algılanmaları	Katılımcı tasarımdaki aktörlerin (tasarımcı-danışman-kullanıcı) pasif kalması
Siyasi amacı ilerici ve ileriye dönük geliştirmesi	Sosyal izolasyon ve asimilasyona (<i>assimilation</i>) maruz kalıp, dışlanmaları	Projenin siyasi amaca hizmet vermesi
Azınlık grubunu amaç olarak kullanması	Kendi görüşlerinin formüle etme fırsatını çok az bulup veya hiç bulmaması	Proje karar vericilerin, muktedirler tarafından (yerel yönetim, girişimci) olması
Sembolik bir çaba gösterme politikası ve uygulaması	Haksız muamele görmeleri	Katılımcı yaklaşımın sadece sembolik yönlerini yerine getirmesi
Aborijinallik, acımasız yaklaşması	Muktedir çoğunluğun ağızından, konuşmalarının gerekmesi	Proje aktörleri arasında adil davranılmış gibi gözükmesi
Kullanıcının isteklerini göz ardı etmesi	Muktedirlerin siyasetleri doğrultusunda hareket etmeleri	Projedeki konularını hak etmeyen kişileri çalıştırarak, doğru davranılmış gibi gözükmesi, liyakati göz ardı etmesi
Vatandaş bireysel temsilci pozisyonunda görmesi	Katılım arenasına teklifsizce katılmaları, pasif olmaları	Top (yukarı)-bottom (aşağıya) bakış açısı izlenimi, aktörler arası somut bir bilginin oluşmaması

koymaktadır. Sonuç olarak, Tablo 1 projelerde ortaya çıkan tokenizm olgusunun genel özelliklerini listelemektedir. Muktedirin, yanıtıcı simge değerlerin ve sözde katılımcılık vakalarının (tokenizmin) işlevsel ve nitel özellikleri Tablo 1 de verilmiştir.

Mimari Projelerde Sözde Katılımcılık (Tokenizm)

Kanter'in^{32,33} (Kanter, 1977, 1993) tokenizm analizi 1977'den beri sosyoloji bölümünde farklı alanlarda incelenmektedir. Tokenizm sadece sosyoloji alanında, iş yerlerindeki azınlık grubun istihdamı değil, mimari projelerde de, özellikle katılımcı yaklaşım adına yapılan projelerde karşılıklıdır.

Ersoy (2010)'a göre dünyadaki başarılı katılımcı mimari projeler incelendiğinde, bunların başarıyı yakalayan tesa-

düfi vakalar olmadığı aksine tasarım süreçlerinin ne kadar sistematik, bilinçli ve entelektüel bir işleyişin ürünü olduğu ortadadır. Ersoy (2010),³⁴ "Mimari tasarım; mimari tasarımda kullanıcı odaklı süreçler" adlı yazısında, kuram-araştırma-uygulama zincirinden bahsederek, mimari aşamalarda bu süreçlerin kesintisiz çalışması gerektiğini vurgulamaktadır. Mimari proje sürecinde kullanıcının mimari tasarımın tüm aşamalarında memnuniyeti sağlarsa ve kullanım sonrası işlevsellik, teknik ve davranışsal performans ve konfor koşulları açısından analizler yapılırsa, ancak o zaman faydalı bir katılımcı tasarım projesi yapıldığı iddia edilebilir.

Sorunlar, katılımcıların katılımı belirsiz veya manipülatif olduğunda ortaya çıkmaktadır. Katılma kılıfı altında yapılan bu tür manipülasyonlar, kullanıcıları demokratik siyasi süreçlere dâhil etmek için uygun bir yol olarak görünmemektedir. Genelde katılımcı projelerde ortaya çıkan sorunlar,

³¹ Uluslararası literatürde "token" olarak ifade edilen yanıtıcı simge değer terimi çoğu durumda, bu olgunun öznesi konumunda olan azınlık/ muktedir olmayan aktörleri de tanımlamak için kullanılmaktadır.
³² Kanter, 1977, s. 965-990.
³³ Kanter, 1993, s. 160-380.

³⁴ Ersoy, 2010.

muktedirlerin (yönetici ve karar alıcılar), kullanıcıların yeteneklerini görmezden gelmelerinden kaynaklanmaktadır. Hem muktedirlerin, hem kullanıcıların, katılım konusundaki yetki ve sorumlulukları üzerindeki farkındalıklarını geliştirmeleri gerekmektedir.

Bazen yöneticiler kullanıcılar üzerinde manipulatif olmaktan ziyade onları yanlış yönlendirmektedirler. Proje, karar ve analiz süreçleri genelde kullanıcılar ile paylaşılmakta ve şeffaf biçimde açıklanmamaktadır. Kullanıcılar kendi ortaya koydukları düşüncelerin nasıl uygulanacağından genelde haberdar olmamaktadırlar. Tokenizm tam bu noktada katılımcı odaklı projelerde kendini göstermektedir. Gerçek bir katılımcı mimari projede tokenizmden kaçınmak için, kullanıcıların net bir şekilde projenin amacını bilmeleri gerekmektedir. Kullanıcılar için, katılımın kimin tarafından ve neden istenildiği de önemlidir. Dekoratif bir katılımdan ziyade kullanıcıların projede kendi rollerinin önemini farkına varması gerekmektedir. Bu aşamalardan sonra gönüllü bir şekilde projeye katılabilirler. Kanter'in bahsettiği görünürlük artışı (heightened visibility), asimilasyon (assimilation) ve dışlanma (exclusion)³⁵ (Kanter, 1993) iş yerleri ile ilgili, mimari projelerde başka bir şekilde kendini göstermektedir.

Sözde katılımcı proje süreçlerinde kullanıcılar, genelde proje karar sürecinden uygulama aşamasına kadar katılıma ya davet edilmemekte veya geç dâhil edilmektedirler. Öte yandan muktedirler tarafından kullanıcılar katılım sürecine dâhil edildiklerinde, proje süreci ile ilgili somut bilgi edinemedi, yanıltıcı simge değer (token) olarak kullanılmaktadırlar.

Sözde katılımcı projelerde, mimari süreçlere yaklaşım, sadece uzmanların görüşlerinin alındığı, son kullanıcının ise görüş ve isteklerinin göz ardı edilebildiği bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Katılım konusunda karar vericiler muktedirlerdir. Onlar genelde kullanıcıların mimari tasarım süreci konusunda haberdar olmadıklarını düşünerek, bu süreci sadece profesyonellerin alanı olarak görmektedirler. Böylece kullanıcılar kendilerini sosyal ve mesleki ağlardan mahrum hissetmektedirler ve bir anlamda kayıt dışı konumdadırlar.

Kanter, bu durumu "Boundary heightening" yani farklılıkların abartılması kavramıyla açıklamaktadır. Muktedirlerin kullanıcıların yeteneklerini görmezden gelmesi, kullanıcıların kendilerini katılım sürecinde zayıf halka olarak hissetmelerine neden olmakta, bu yönleri ile farklılıklarının abartıldığını düşünmekte ve bu kalıplaşmış roller arasında kendilerini sıkışmış olarak bulmaktadırlar. Kanter çalışmalarında yanıltıcı simge değerlerin dört temel bulunuşu içinde yer aldıklarını belirtmektedir:

1. Sayısal dengesizlik (numeric imbalance),
2. Cinsiyet durumu (gender status),

³⁵ Kanter, 1977, s. 965-990.

3. Mesleki uygunsuzluk (occupational inappropriateness) ve

4. Zorunluluk^{36,37} (intrusiveness) (Yoder, 1991).

Mimari projelerin tasarım karar süreçlerinde, sayısal dengeden ziyade kalifiye kullanıcılardan faydalanılmasına önem verilmektedir. Kullanıcılar genel olarak 6 ana kategoride özetlenmektedir;

1. Aktif olmayanlar: etkinliğe katılmamakta veya çok az katılmaktadırlar.
2. Oylama uzmanları: Düzenli bir şekilde oy verip, başka bir şey yapmamaktadırlar.
3. Dar kapsamlı katılımcılar: sadece belirli konularda muktedirlerle ilişki kurmaktadırlar.
4. Bir arada yaşama taraftarları: yoğun bir şekilde katılımcı değildirler, bazen toplumsal konularda ve özellikle siyasal konularda katılım göstermektedirler.
5. Kampanyacılar: bu katılımcılar çeşitli kampanyalardan faydalanmak için katılmaktadırlar.
6. Tam aktivistler: bu katılımcılar bir dizi etkinliklerde bulunarak katılmaktadırlar³⁸ (Pattie, Seyd and Whiteley, 2004).

Kullanıcıların kendi isteği dışında dâhil olduğu katılımcı süreçlerde, katılımın faydalı ve başarılı bir şekilde ilerlemesi mümkün değildir. Katılımcı tasarımda kullanıcı ile yapılan görüşmeler esnasında muktedirlerin onlara söz hakkı vermesi gerekmektedir. Kullanıcıların diğer aktörler ile iş birliği yapması ve sürekli ilişkide olmaları onlara güç kazandırıp, aktif bir aktör olmalarına olanak sağlamaktadır. Aksi takdirde, İstanbul Fatih ilçesinde yer alan "Sulukule" kentsel dönüşüm projesinde (UTPs)³⁹ olduğu gibi, kullanıcıların olumsuz bir sosyo-kültürel değişime maruz kalıp, yanıltıcı bir katılımın ortaya çıktığı söylenebilir.

Sözde Katılımcılık Örneği Olarak Sulukule Kentsel Dönüşüm ve Yenileme Projesi

2001 yılından bu yana, kentsel alanların yönetiminde radikal bir değişim yaşanmaktadır ve kent çevresi "popülist" yaklaşımdan "neo-liberal" bakışa dönüşmektedir. Kentsel

³⁶ Yoder, 1991, s. 178-192.

³⁷ Kanter'e göre Yanıltıcı simge değerlerin (token) cinsiyeti, durumlarını etkilemektedir; erkekler ve kadınların olumsuz tecrübeler karşısında tepkileri aynı olmamaktadır. Kanter cinsiyetin insanların etkileşimine nüfuz eden ana statü olduğunu belirtmektedir. Ona göre bir mesleğin cinsiyet tiplendirmesi iki yönü içermektedir: normatif ve sayısal. Mesleki cinsiyet belirleme, kadınlar ve erkekler için neyin uygun ve neyin uygun olmadığını belirtmektedir. Normatif beklentilerden sapmalar, olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bir mesleğin cinsiyet tiplendirmesi,

kadınların erkek çalışanlara oranı ile tanımlanmaktadır. Kanter'in çalışması, tanımlayıcı bir vaka çalışması olarak iş yerlerinde cinsiyet eşitliliğini sağlamak için çalışanların sayısının dengeli olma önemini tartışmaktadır. Kanter bir çalışma ortamındaki işçi çeşitlerinin oranının cinsiyete göre, mesleğe uygun olup olmadığına göre ve düşük statüdeki çalışanların sayısının artması ile teorik olarak aynı tutulması gerektiğini düşünmektedir.

³⁸ Pattie, Seyd ve Whiteley, 2004, s. 1-366.

³⁹ Urban Transformation Projects.

Şekil 2. Sulukule Bölgesinin Yıkımdan Önceki Hali⁴⁴ (Koca, 2013).

dönüşüm projeleri mülkiyet kurallarını ve pazar dinamiklerini yeniden tanımlayarak, iki çeşitli hedefe ulaşmayı planlamaktadır: Belirli yerleşim alanlarının fiziksel ve demografik yenilenmesi, neo-liberal devletin yasal belirsizlikleri ve metalaşmış piyasa yapısını inşa etmeyi amaçlamaktadır⁴⁰ (Kuyucu ve Ünsal, 2010). İstanbul Fatih ilçesinde yer alan Sulukule'deki kentsel dönüşüm, tokenizmin örneklenebileceği sözde katılımcılığın sağlandığı bir süreçtir. Sulukule, neo-liberal kent planlama ve uygulamalarının önemli bir parçası olan kentsel dönüşüm projeleri arasında yer almaktadır.

Sulukule sınırları içerisinde tarihi suyolları kalıntıları, "Sulukule Kapısı", İstanbul kara surları ile birlikte birkaç anıtsal ve birçok sivil mimari örneklerinin tescilli yapıları yer almaktadır. UNESCO'ya göre bu tür bölgeler hem fiziksel hem kültürel yapısı ile korunması gereken bölgeler arasında yer almaktadır.

3500 Roman grubu ile 2000 Roman olmayan bir nüfus, çok uzun yıllar o bölgede, birlikte yaşamışlardır⁴¹ (Kıyak, 2007). Nüfusun % 48'i mülk sahiplerine, % 42'i kiracılara ve % 10'u yasadışı işgalcilere aitmiş. "Hiç kimse dönüşüm projelerinin sonuçlarından zarar görmeyecektir" ifadesi birçok kez Sulukule için dile getirilmiştir. Fatih belediyesinin internet sitesinde yer alan projenin temel amacı "Yerleşik tüm ailelerin mahalle içinde yaşamalarını mümkün kılmak" olduğu söylenmiştir⁴² (Ünsal, 2013).

Bölgedeki 620 hanenin çoğunluğu çalgıcılık, esnafılık, at arabacılığı ve kunduracılık gibi işlerden para kazanmışlardır. Sulukule evleri sosyo-ekonomik açıdan incelendiğinde,

birçok hane bir kaç katlı ve bahçeli olarak inşa edilmişti. Orada yaşayanların düşük gelirleri olmasına rağmen, aralarında güçlü sosyal bir bağ kurulmuş idi⁴³ (CNN Türk, 2010). Şekil 2'de yıkım öncesi Sulukule'nin genel izlenimi görülmektedir.

2007 Ocak ayında, bakanlar kurulunun Sulukule'yi kapsayan "acele kamulaştırma" kararı yayınlanmıştır. Bu yayın ile birlikte, Sulukule'deki yıkıma sadece 40 gün kaldığı öğrenilmiştir; hemen acilen etkinlikler ve paneller yapılması gündeme gelmiştir. Hukuki mücadeleler de paralel olarak başlamış ve bu meselenin yerel bir sorun olmadığı ve kent sorunu olarak ele alınması gereği vurgulanmıştır Sulukule'nin değişimi ile ilgili 2007 yılında mimarlar tarafından bazı platformlar oluşturulmuştur. "40 Gün 40 Gece" adlı Sulukule Platformu farklı işbirlikleri ile o yıllarda etkili adımlar atmaya başlamıştır⁴⁵ (Kıyak, 2007).

Mimar Aslı Kıyak İngin, Sulukule Platformu üyesi olarak, eski Sulukule Roman Mahallesi'nin yıkımlarını durdurmak için 40 Gün ve 40 Gece Sulukule etkinliklerini düzenlemiştir. 40 Gün 40 Gece etkinliklerine, yaklaşık 50 kurum, 200 akademisyen, müzisyen, sanatçı, mahalledeki yaşayanlar, mimar, sosyolog, öğrenci ve başka birimlerden destek gelmiştir. Bu etkinliklerde halkın görüşleri alınıp, ihtiyaç, istek ve önerileri belirlenmeye çalışılmıştır. Şekil 3'te gerçekleştirilen etkinliklerden bazılarının fotoğrafları görülebilir (Üniversitedeki yapılan toplantılar ve yerli sakinler ile gerçekleştirilen toplantıları kapsamaktadır).

2008 yılında, Sulukule Platformu, "Roman Kültürünü Geliştirme ve Dayanışma Derneği" ile konuya duyarlı,

⁴⁰ Kuyucu ve Ünsal, 2010, s. 1479-1499. ⁴¹ Kıyak, 2007. ⁴² Ünsal, 2013, s. 12.

⁴³ CNN Türk, 2010.

⁴⁴ Koca, 2013.

⁴⁵ Kıyak, 2007.

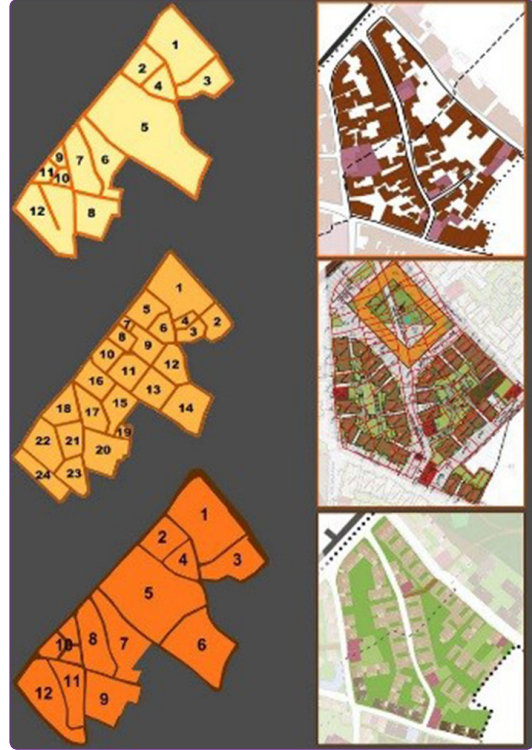

Şekil 3. Sulukule Projesi İle İlgili Yapılan Etkinlikler⁴⁶ (Sulukule Atölyesi, 2009).

mesleklerinde uzman kişiler, akademisyenler, aktivistler, öğrenciler ve gönüllüleri bir araya getirerek, Sulukule için belediyenin hazırladığı projeye alternatif olarak, Sulukule Toplumsal Gelişme Ekonomik Kalkınma Planı ve Mekânsal Stratejileri projesini ortaya koymuşlardır⁴⁷ (Arkitera, 2013).

Onların “Başka bir Sulukule mümkün” sloganı ile yaklaşımları, mahallelilerin görüşlerini alarak, çeşitli platformlar şeklinde paylaşılmıştır. Sınır Tanımayan Otonom Plancıların (STOP) projesi ile tanınan bu alternatif proje Ağustos 2009 tarihinde bir televizyon programında yayına çıkmıştır. Şekil 4’te Sulukule bölgesinin yıkımdan önceki durumu, Toki ve belediyenin işbirliği ile yapılan avan proje ve STOP’un önerdiği avan proje planı yer almaktadır.

STOP’un alternatif avan projesi (Şekil 5), TOKİ’ nin göz ardı ettiği kriterleri değerlendirerek, örneğin mevcut ana yollarını koruma veya mahalle dokusuna müdahalede bulunmama gibi, bir öneride bulunmuştur. Sulukule atölyesi tarafından tasarlanan alternatif proje maliyet açısından da bakıldığında, Fatih Belediyesi’nin projesine göre daha avantajlı ve insancıl bir yaklaşım olarak görünmektedir. Ortalama toplam uygulama maliyeti tüm detayları ile birlikte, belediyenin yaptığı projede 154 Milyon TL iken alternatif projede 83 Milyon TL ye düşmüştür. Hazırlanan bu proje uygulanamamıştır ve Fatih Belediyesi ve TOKİ tarafından hazırlanan kentsel yenileme projesi kapsamında mahallede yıkımlar başlamış, 2009 yılında mahalle halkı evlerinden zorla çıkarılmıştır⁴⁸ (Yalçınan ve Çavuşoğlu, 2009).

Şekil 4. Üst: Sulukule Mevcut Durum, Orta: Fatih Belediyesinin Avan Projesi, Alt: STOP’un Önerdiği Alternatif Avan Proje.⁴⁹

Şekil 5’te STOP’un hazırladığı projenin vaziyet planı yer almaktadır.

Fatih belediyesi tarafından mahallelilere uzun vadede taksit yapılarak burada yeniden ev sahibi olacakları söylen-

⁴⁶ Sulukule Atölyesi, 2009.

⁴⁷ Arkitera, 2013 <http://www.arkitera.com/haber/16321/bir-zamanlar-sulukule-vardi>

⁴⁸ Yalçınan, M. C. ve Çavuşoğlu, E. (2009) <http://sulukuleatolyesi.blogspot.com.tr/>

⁴⁹ Sulukule Atölyesi, 2009.

Şekil 5. Sulukule STOP Projesinin Alternatif Planı.⁵⁰

miştir. Fakat gelir düzeyleri iyi olmayan Sulukule'lilere bunu ödeyip ödeyemeyecekleri sorulmamıştır. Nitekim, tarihi Sulukule evleri yıkılmış, STOP'un önerdiği proje göz ardı edilmiştir. Ayrıca belediyenin TOKİ ile işbirliği yaptığı kentsel dönüşüm planı da açılan davalar ve bölgedeki sorunlar nedeniyle düşünüldüğü gibi uygulamaya geçememiştir.

Evlerinden olan ailelere yalnızca hak sahipliği ve konut mülkiyeti üzerinden seçenekler sunulmuş, Sulukule'de kiracı olarak yaşayanların durumu göz ardı edilmiştir. Sadece bölgede yaşayanların çok azı proje üzerinde belediye ile anlaşmışlar, diğerleri 3. şahıslarla satış konusunda irtibat geçmişlerdir. Bu durum, mülkiyetin el değiştirmesine neden olup, bölge resmen bir rant alanına dönüşmüştür⁵¹ (Kıyak,2007).

Sulukule'nin 2005 yılında yenileme alanı ilan edilmesinden bu yana, aradan on üç yıl geçmiştir. 2015 yılında (yıkım kararından sonra) Danıştay, Mimarlar Odası'nın TOKİ ve belediyeye karşı açtığı proje iptal talebini oybirliği ile onaylamıştır. Dolayısıyla projenin durdurulması beklenmiştir. Ancak Fatih belediyesi, Danıştay kararı çıkmadan, Sulukule için Ağustos 2013'te yeni bir yenileme projesi hazırlamıştır.⁵² (Dağlar, 2015). Danıştay 14. Dairesi, 2. projeyi 5366

sayılı yasaya⁵³ uymadığı, yerel mahkemenin kararına göre kamu yararı taşımadığı gerekçesi ile iptal etmiştir⁵⁴ (Vardar, 2017). Alınan karara göre, Sulukule'deki sakinlerin çoğunlukla Suriyeli olduğu ve onların hukuksuz inşasının tescille-neceği söylenmiştir.

UNESCO'nun proje başlamadan önce yayınladığı verilerine göre Sulukule'de 5500 Roman yaşamaktaydı. Toplam 337 aile Taşoluk'taki TOKİ konutlarına gönderilmiştir, ki birçoğu orada yaşayamayınca Sulukule'ye yakın yerlere tekrar yerleşmişlerdir. Proje kapsamında inşa edilen toplam 620 haneden sadece 20'sinde yerel sakinler ev sahibi olarak yaşamaktadırlar. Geri kalan villalar yerliler tarafından satın alınıp veya kiralanamayınca Suriyeliler tarafından kiralanmıştır. 2015 yılında Suriyeli'lerin kiracı olarak yerleştiği binaların, belediye çalışanlara lojman olarak kiralanacağı, ilk tercih ise belediye müdürleri ve yetkilileri olacağı söylenmiştir⁵⁵ (Kültür servisi, 2015). Şekil 6'da kentsel dönüşüm kapsamında yıkımdan sonra gerçekleşen projeye ait yeni binalar görünmektedir.

⁵³ 2005 yılında 5366 sayılı yasa: Yıpranan tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenecek korunması ve yaşatılarak kullanılması ile ilgilienmektedir. 5366 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, ilçe

belediyeleri, koruma alanlarında "sahipsiz" ve "eskimiş" alanlarda rejenerasyon projeleri uygulamaya yetkili olarak tanınmıştır.

⁵⁴ Vardar, 2017.

⁵⁵ Kültür Servisi, 2015.

⁵⁰ Sulukule Atölyesi, 2009.

⁵¹ Kıyak, 2007.

⁵² Dağlar, 2015.

Şekil 6. Sulukule'deki Kentsel Dönüşümde Yapılan Yeni Binalar⁵⁶ (Koca, 2013).

Sulukule Projesinin Sözde Katılımcılık Örneği Olarak Değerlendirmesi

Sulukule projesinin tasarım süreçleri genel olarak izlenildiğinde, üç rakip fraksiyona rastlanmaktadır; “Katılıma davet edenler (Muktedir taraf: TOKİ, Fatih belediyesi)”, “katılımcı rolünde olanlar (Yanıltıcı simge değerler: Romanlar)” ve “etkinliklere ve platformlara katılan mimarlar, plancılar ve gönüllü organizasyonlar”.

Bu üç grup arasında muktedir taraf (TOKİ, Fatih belediyesi) kendi istekleri doğrultusunda tasarım sürecini başlatıp, kendi politik amaçlarına uygun olan yolu izlemiştir. Sahte bir çoğulculuk örneği ortaya koyan Sulukule projesi, katılım kılıfı altında bölgede manipülasyona yol açıp, yola çıkışı itibarı ile sosyal bir proje olma iddiasını giderek yitirmiş ve tamamen muktedirlerin amacına uygun bir şekilde uygulanmıştır.

Sulukule’de yaşanan sorun Kanter’in tokenizmi tanımlarken söylediği gibi, kullanıcının dışlanması, zorunluluk, uygunsuzluk ve asimilasyona sebep olan, sosyo-kültürel unsurları içermektedir. Muktedirler (Belediye ve TOKİ) azınlık (muktedir olmayan: Romanlar) grubundan, kentsel dönüşüm altında yatan siyasi amaçlarını gerçekleştirmek için faydalanmışlardır.

Yıkım kararı belediye tarafından hızlı alındığı için, bölgede yaşayan Romanlar (yanıltıcı simge değerler), görüşlerini formüle etme fırsatını bulamamışlar ve çoğunluğun (muktedir taraf) istek ve beklentilerine uymak zorunda kalmışlardır.

Kanter’in teorisindeki sayısal bakışa göre, Romanlar yanıltıcı simge değer (token) olarak, kendi yaşam ve barınma çevrelerinde olumsuz kalıplaşmış davranışlara maruz kalmışlardır. Muktedirlerin bölge sakinlerini katılım sürecine katmamaları ve adil davranmış gibi gözükmeleri, Romanların kendilerinde düşük bir profil çizmesine neden olmuştur. Kendilerini önemsiz görmeye başlayan Romanlar, katılım sürecinde kendi güçlerinin farkında olmadan itaatkâr bir davranış biçimi ortaya koymuştur. Adil bir şekilde davran-

dıklarını düşünen muktedirler, neticede Romanların bölgeden dışlanmalarına ve onların sosyal izolasyonuna sebep olmuştur. Arnstein (1969),⁵⁷ Lefebvre (1974)⁵⁸ ve Kanter (1977a),⁵⁹ hemen hemen birbirine yakın tarihlerde sırayla fiziksel eğitmen, filozof ve sosyolog olarak katılım konusunda bir birine yakın görüşler ortaya koymuşlardır. Lefebvre, soyut mekânı tamamen kar amaçlı, somut mekânı ise yaşanabilir bir mekân veya yaşamsal kodları içeren bir alan olarak ifade etmiştir. Kanter ise, Lefebvre ve Arnstein’in söylemlerinden faydalanarak, sayısal açıdan tokenizm konusuna değinmiştir. Ayrıca yanıltıcı yaklaşımdan kaçınma ve tokenizmi ortadan kaldırma yollarından da söz etmiştir.

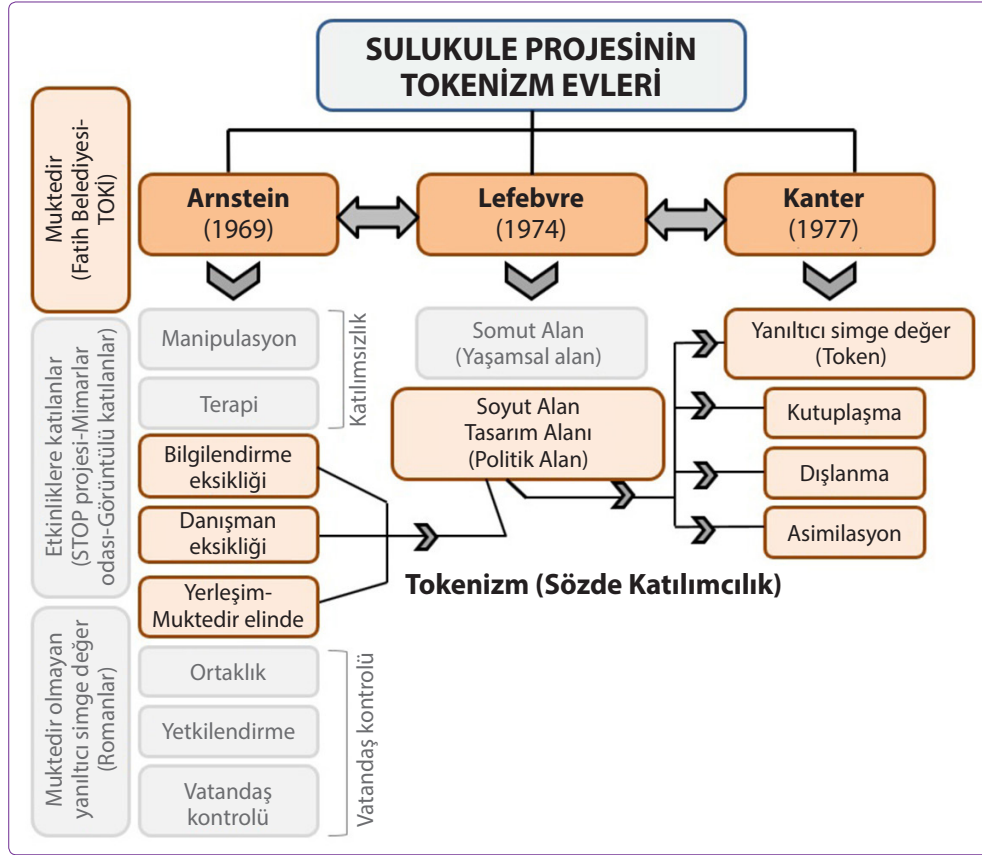
Arnstein 1969 yılında, katılım merdiveni tipoloji formülünü ortaya koyarak, tokenizm kavramını açıklamıştır. O, katılım merdiveni basamaklarını sekiz adım olarak, “katılımsızlık evresi”, “tokenizm” ve “gerçek katılım” adı altında 3 ana kategoriye yerleştirmiştir. Devamında Lefebvre somut ve soyut mekândan bahsederek, yaşam ve tasarım kodları ve aradaki farklarını ortaya koymuştur.

Şekil 7’nin orta kısmında yer alan sütun, Lefebvre’nin somut ve soyut alan tanımlarını içermektedir. Bu bağlamda, Sulukule projesi soyut alandan çıkamamış, kendini politik ve kar amacı güden bir alana sıkıştırmış ve somut alana geçememiş yani yaşamsal alana dokunamamıştır. Üçüncü sütun Kanter’in tokenizm teorisindeki yanıltıcı simge değerleri ve onların özelliklerini ortaya koymuştur.

Arnstein, katılım konusunda kullanıcılara bilgi aktarımı eksikliğini veya yanlış yönlendirme konusunu tokenizmin başlangıcı olarak tanımlamaktadır. Ona göre, kullanıcı kitlesi ile nitelikli iletişim sağlanmadığı ve son kararın muktedir tarafından verildiği durumlarda tokenizm ortaya çıkmaktadır. Kanter ise (muktedir olmayan) sayısal azınlık grubun muktedirler tarafından dışlanma ve asimilasyona maruz bırakılabildiğini vurgulamaktadır. Sulukule projesinde, Romanların sesi duyulmamıştır. Onların yaşam tecrübesini göz ardı eden belediye ve TOKİ, karar aşamasında

⁵⁶ Koca, 2013.

⁵⁷ Arnstein, 1969, s. 216- 224. ⁵⁸ Lefebvre, 1974, s. 31- 32. ⁵⁹ Kanter, 1977, s. 965- 990.

Şekil 7. Arnstein, Lefebvre ve Kanter’in tanımlarına göre, Sulukule kentsel dönüşüm ve yenileme projesinde tokenizm (sözde katılımcılık) evreleri.

muktedir taraf olarak kendi kârını düşünerek, projenin inşasına başlamıştır.

Arnstein, Lefebvre ve Kanter’in kuramları Sulukule projesi örneğinde düşünüldüğünde, soyut alandaki muktedirlerin politik yaklaşımının, tokenizmi ortaya çıkardığını söylemek mümkündür. Neticede Sulukule’nin yerel kullanıcıları (Romanlar), kendilerini güçlüler (muktedir) arasındaki kutuplaşma arenasında bulup, teklifsiz kalınca belediye kararlarını kabullenip bölgeden dışlanmaya maruz kalmışlardır. Şekil 7, Sulukule projesini Arnstein, Lefebvre ve Kanter’in tanımlarına göre açıklamaktadır.

Diğer aktörlerin (STOP projesindeki mimarlar, plancılar vb.) çabaları, yaptıkları etkinlikler ve alternatif projeler, muktedir tarafın siyasi gücünün karşısında sönük kalmıştır.

Şekil 8, Sözde Katılımcılık (tokenizm) ta aktörler arası ilişkileri açıklayan bir diyagram sunmaktadır. Kullanıcının pasif kalması ve projenin tamamen muktedirlerin isteklerine göre ilerlemesi durumu, bu diyagramda gösterilmektedir. Kullanıcının rolü, yanıtıcı simge değer (token) olmaktadır. Muktedir tarafından kalıplaşmış davranışlara maruz kalan kullanıcılar, sosyal izolasyonla karşı karşıya gelip sahte bir katılım içinde kendilerini çaresiz bulmuşlardır.

Tokenizm neticesinde kullanıcılarda, yanlış düşünceler ortaya çıkıp, korku ve güvensizliklere yol açmaktadır. Le-

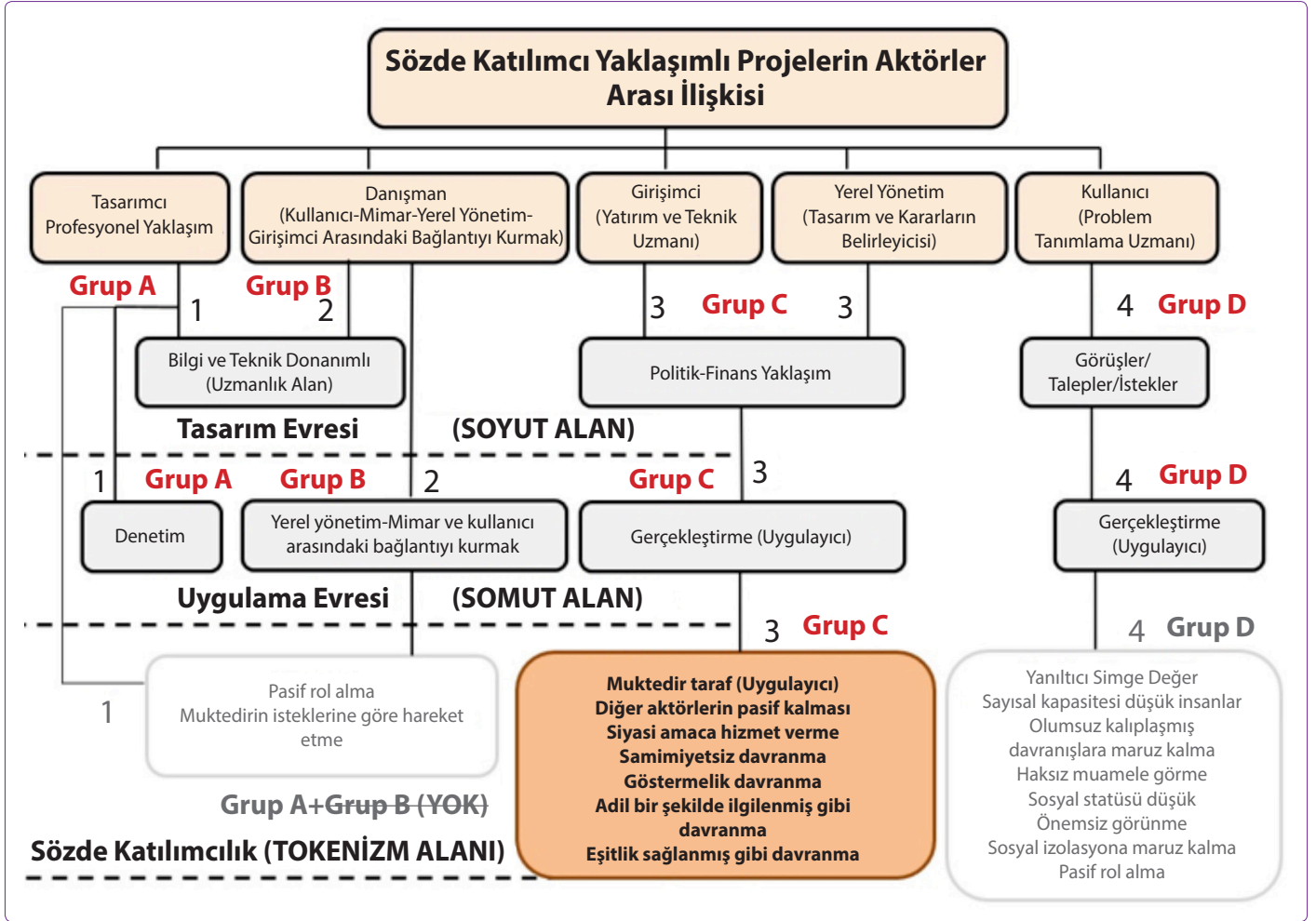
febvre (1974),⁶⁰ “La production de l’espace” mekân üretimi adlı kitabında soyut ve somut mekân kavramlarını ortaya koyarak, soyut mekân kavramını fiziksel kullanım değeri için değil, daha çok muktedirlerin kar ve rant amaçlı kullandıklarını ifade etmiştir. Lefebvre’ye göre yatırımcıların menfaat ve kar amaçlı kullandıkları mekân, soyut mekân, aksine kullanıcıların gündelik hayatta yaşadıkları mekân, somut mekân olarak tanımlanmıştır.

Sulukule projesi Lefebvre’nin somut ve soyut mekân açıklamalarına göre incelendiğinde, bölgenin muktedirler tarafından politik ve finansal çıkarların gözetildiği soyut mekân olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Lefebvre kentin ekonomik, kültürel, politik ve gündelik hayattan oluştuğunu ve kent sorunlarının çözümünün sadece soyut mekânda değil, gündelik hayat ve onun yaşam kodlarında aramak gerektiğini vurgulamaktadır⁶¹ (Lefebvre, 2003).

Soyut bir bakış açısı ile yaşam alanındaki kullanıcı isteklerini göz ardı edip, sadece mimari tasarıma dayanan çözümler önermek doğru değildir. Böyle bir bakış açısı ile ortaya çıkan sonuç, bölgede yaşayanları sembolik ve sahte bir şekilde katılım adına kullanmaktır. Şekil 8’deki diyagrama göre katılımcı tasarım projeleri, 5 ana aktörün işbirli-

⁶⁰ Lefebvre, 1974, s. 31-32.

⁶¹ Lefebvre, 2003, s. 1-196.

Şekil 8. Sözde katılımcı projelerde aktörler arası ilişki.

ği ile gerçekleşmektedir. Her bir aktörün rolü ve uzmanlık alanı, tasarım evresi (Soyut mekân) ve uygulama evresinde (Somut mekân), bu şekilde açıklanmaktadır.

Aktörler arası işbirliğinin sağlanamadığı süreçler tokenizm ile sonlanmaktadır. Mimari tasarım sürecinde, mimarın bilgi ve teknik donanımından faydalanılırken, uygulama aşamasında mimar denetim görevini yapmaktadır. Girişimciler, yatırım ve teknik uzman olarak, projenin finansal ve teknik tarafını ele almaktadırlar. Yerel yönetim, kararları belirtmektedir ve kullanıcıdan alınan görüş ve talepleri göz önünde bulundurarak, tasarıma karar vermektedir.

Katılımcı projelerde, uygulama aşamasında, mimarın rolü denetleme iken, yerel yönetim ve kullanıcı, projenin gerçekleşmesinin sorumluluğunu taşımaktadır. Danışman ise uygulama aşamasında yerel yönetim, girişimciler, mimar ve kullanıcı arasındaki bağı kurarak, bu sürecin sürekli aktif olmasına yardım etmektedir.

Tokenizm ortaya çıktığı durumlarda, projenin politik boyutu ağırlıklıdır. Mimari tasarım sürecinde mimar, muktedirlerin isteklerine uygun olarak projeyi tasarlamaktadır. Yerel yönetim ve girişimciler siyasi amaca hizmet vermekte-

dirler. Göstermelik bir davranışla kullanıcı katılımını sağladıklarını düşünüp eşit ve adil davranmış gibi bir izlenim yaratma çabasına girmektedirler. Sulukule gibi politik odaklı projelerde, kullanıcılar ya katılıma davet edilmemekte veya (kimi zaman para karşılığı) davet edilip, sunulmuş seçenekler arasında karar vermek zorunda bırakılmaktadırlar.

Genelde kullanıcılar sözde katılımcı projelerde, pasif kalmayı tercih edip, empoze edilmiş davranışlar içinde haksız muamele görmektedirler. Sulukule'deki mimari tasarım olgusuna genel olarak bakıldığında, birçok sosyal projede olduğu gibi, iki süreçle karşı karşıya kalınmaktadır: Sosyal süreç ve tasarım süreci. Sosyal süreç, somut mekândaki yaşamı yansıtmaktadır. Sulukule'de oluşturulan platformlar ve Romanların yaptığı etkinlikler, Lefebvre'nin söylediği gibi yaşamsal kodlar (vital codes) olarak adlandırılmıştır. İkinci olarak ele alınan tasarım süreçleri, muktedirler tarafından soyut mekânda yapılan tasarım ve karar süreçlerini kapsamaktadır. Şekil 9, Sulukule projesindeki sosyal ve tasarım süreçlerini zaman çizelgesi üzerinde incelemektedir.

Sulukule projesinde, genel olarak aktörler incelendiğinde, muktedirler (Belediye ve TOKİ) soyut mekânda ve

Şekil 9. Sulukule'deki sosyal süreç ve tasarım sürecinin zaman çizelgesi.

öte yandan STOP projesindeki mimarlar, sosyologlar, kent plancıları, mimarlar odası, sulukule Roman kültürünü koruma ve yaşatma derneği ve kullanıcılar (Romanlar) sosyal sürecin yürütücüleri olarak somut mekânda yer almaktadırlar. Sulukule gibi sözde katılımcılığın vukuu bulunduğu projelerde, mimari proje sürecinde aktörler arası empati ve etkileşimin sürekliliğinin sağlanamadığı görülmektedir.

Sonuç ve Tartışma

Neoliberal politik ortamlarda yeniden yapılanma süreçlerinin çıktıkları önceden belirlenmemektedir. Dönüşüm projelerinin uygulanması ve sonuçları, yerel dinamikler ve çok büyük bir oranda güç dağılımına dayanmaktadır⁶² (Leitner, Peck ve Sheppard, 2007). Sonuç ve tartışmalar bölümünde Sulukule Kentsel Dönüşüm ve Yenileme Sürecinden, sözde katılımcılığın olası sonuçları hakkında, dünyanın diğer coğrafyalarındaki kentlerde yaşanan dönüşüm, yenileme veya soylulaştırma süreçlerine değin benzer yorumlar çıkartılabilir. Ancak bu karşılaştırmalı bir analizdir. Metin içerisinde bir araya getirilmeye çalışılan anlatsal unsurlar bu bölümde genelleştirilecek ve başka sorunlu katılımcılık örnekleriyle ilişkilendirilmesi okuyucuya bırakılacaktır.

Konuya yaşadığımız coğrafya özelinde bakıldığında, kentsel dönüşüm uygulama projelerinde genelde üç eksiklik ile karşılaşmaktadır. Öncelikle, Belediyeler yasasında ya

da 5366 sayılı Kentsel Dönüşüm dinamiklerini düzenleyen yasada, "yıkım bölgesi", "deprem riski" ve "eski yapılar" ile dönüşüm bölgesi olan alanlar arasındaki ayırım, bazı referanslar haricinde muğlak kalmış ve objektif bir kritere bağlanmış bulunmamaktadır. Bu belirsizlik, bir bölgenin neden kentsel dönüşüm alanı olarak etiketlendiği konusunda ciddi şüpheler uyandırmaktadır. Mahalle nüfusunun yapısı da bu arada önem taşımaktadır.

Sulukule'de gözlemlendiği gibi kentsel dönüşümüne konu olan alanlar, marjinalleşmiş sosyal grupların yaşadığı alanlar olarak olumsuz bir içerikle toplumsal bilinçte etiketlenmiştir. Sakinlerin karar alma süreçlerinden hemen hemen tamamen dışlanması, büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Yöre sakinleri, yıkım kararları yürütme organları tarafından onaylandıktan sonra projeler hakkında bilgilendirilmişlerdir. Sakinlerin bilgilendirilmesi genelde kamu yetkilileri tarafından değil, üçüncü şahıslar tarafından yapılmaktadır.

Bilgilendirme zamanında olmadığı için sakinlere tanınan yasal itiraz süreleri aşılmıştır. Kent mekânının kullanıcıları olarak vatandaşların karar verme sürecinden çıkarılması, görüş ve isteklerinin projelerin oluşturulmasında dikkate alınmadığı anlamına gelmektedir. Muktedirlerin genel olarak kentsel dönüşümdeki katılımdan kastettikleri sembolik bir halk toplantısı yapmak, yıkım kararının resmi olarak onaylandıktan sonra yöre sakinlerine aktarmak ve bu süreçte onlara proje hakkında kabul veya itiraz hakkı vermemektir.

⁶² Leitner, Peck ve Sheppard, 2007.

Sakinlere dönüşüm süreçleri hakkında doğru ve kapsamlı bilgi aktarılmadığı için söylentilerin yayılması söz konusu olmuştur. Sonuç olarak gayrimenkul değerleri arttıkça genelde düşük gelirli sakinlerin yeni yapılan binaların aylık taksitlerini ya da kiralari ödeyememeleri nedeniyle, uzun dönemdir yerleşik olan halk başka alanlara göç etmiştir.

(Kuyucu and Ünsal, 2010).⁶³ Kurumsal düzenleme eksiklikleri, kentsel yoksulluğu derinleştirecek biçimde yerel sakinlerin kitlesel yer değiştirmesine yol açmıştır⁶⁴ (Candan and Kolluoglu, 2008).

Sonuç olarak, kentsel dönüşüm uygulama projelerinde toplum örgütlenmesinin çapı ve gücü projelerin nasıl uygulanacağı ve sosyo-ekonomik sonuçlarının ne olacağını belirlenmesinde önemli bir etkidir. Etkili ve sürekli örgütlenme hareketleri özellikle toplumdaki organizasyonlarla birleşince, yukarıdan aşağıya gelişen hiyerarşik toplumsal yapılmaya meydan okuyup, toplumsal katılımçılık konusunda önemli kazançların elde edilmesini sağlayacaktır⁶⁵ (Eckstein, 1990).

Kaynaklar

- Arnstein, S. R. (1969) 'A Ladder Of Citizen Participation', *Journal of the American Planning Association*, S. 216–224. doi: 10.1080/01944366908977225.
- Başkanı, I. ve Mulgan, G. (2005) *People & Participation (Involve)*. London.
- Bishop, C. (2012) 'Participation and Spectacle: Where Are We Now?', *Living as Form: Socially Engaged Art From 1991-2011*, 2(1), s.34–45.
- Boyers, M. ve Turner, J. (1976) 'Housing by People : Towards Autonomy in Building Environments', *City*, s. 45–46. doi: 10.1017/CBO9781107415324.004.
- Broome, J. (2005) 'Mass housing cannot be sustained', in P.B. Jones, D. Petrescu, and J. Till, eds (ed.) *Architecture & participation*. Oxford: Sp, s. 65–75.
- Candan, A. B. and Kolluoglu, B. (2008) 'Emerging spaces of neoliberalism: A gated town and a public housing project in Istanbul', *New Perspectives on Turkey*, 39(39), s. 5–46. doi: 10.1017/S0896634600005057.
- DoCarmo (2014) Dr. Stephen doCarmo's LITR232 Notes on Post-modernism.
- Eckstein, S. (1990) 'Poor people versus the state and capital: anatomy of a successful community mobilization for housing in Mexico City', *International Journal of Urban and Regional Research*. Blackwell Publishing Ltd, 14(2), s. 274–296.
- Ersoy, Z. (2010) 'MİMARİ TASARIM Mimari Tasarımda "Kullanıcı Odaklı" Süreçler', *Mimarlık dergisi- sayı 351*.
- Hogg, M. A. ve Vaughan, G. M. (2011) *Social psychology*. 6th edn. England.
- Jost, J. T. ve Major, B. (1997) 'The psychology of legitimacy', *Personality and Social Psychology Review*, 1(4), s. 323–345.
- Kanter, R. M. (1977) 'Some Effects of Proportions on Group Life: Skewed Sex Ratios and Responses to Token Women', *American Journal of Sociology*. The University of Chicago Press, 82(5), s. 965–990. doi: 10.1086/226425.
- Kanter, R. M. (1993) *Men and Women of the Corporation*. 2. New York.
- Kotler, P. ve Keller, K. L. (2009) *Marketing Management*. 14th edn, Organization. 14th edn. doi: 10.1080/08911760903022556.
- Kuyucu, T. and Ünsal, Ö. (2010) *Urban transformation as state-led property transfer: An analysis of two cases of urban renewal in Istanbul*, *Urban Studies*, 47(7), s. 1479–1499.
- Lefebvre, H. (1974) 'La production de l'espace', *L'homme et la société*, S. 15–32. doi: 10.3406/homso.1974.1855.
- Lefebvre, H. (2003) *The Urban Revolution*. London: University of Minnesota Press.
- Leitner, H., Peck, J. and Sheppard, E. S. (2007) *Contesting Neoliberalism Urban Frontiers, Contesting neoliberalism: urban frontiers*. New York: The Guilford Press. doi: 10.1177/0011392110368003.
- Maier, K. (2001) 'Citizen Participation in Planning: Climbing a Ladder?', *European Planning Studies*. Routledge, 9(6), S. 707–719. doi: 10.1080/713666506.
- McGuigan, J. (1999) *Declaring the post modern*, in: *Modernity and Post modern Culture*. Open Unive. Buckingham; Philadelphia: Open University Press.
- Ökten, A. (2018) Ökten, A., *Katılımcı notları (B. Fareghi, röportaj yapan)*.
- Pattie, C. J., Seyd, P. ve Whiteley, P. (2004) *Citizenship in Britain : Values, Participation and Democracy*. Cambridge, United Kingdom: Cambridge University Press.
- Sayın, T. (2009) *Mimari Tasarım Eğitimi '09: "Bütünleşme" Sempozyumunu Bütünleştirme Denemesi*. Mimarist, 33, S.88-92.
- Unsal, O. (2013) *Inner city regeneration and the politics of resistance in - Istanbul: a comparative analysis of Sulukule and Tarlabası*, Doktora tezi. university of London.
- Ward, M. (1985) *Purchasing power parities and real expenditures in the OECD*. Paris: Organization for Economic.
- White, S. C. (1996) 'Depoliticising development: The uses and abuses of participation', *Development in Practice*. Routledge, 6(1), S. 6–15. doi: 10.1080/0961452961000157564.
- Wright, S. (2009) *Restricted intergroup boundaries: Tokenism, ambiguity, and the tolerance of injustice.*, Series in political psychology. New York: Cambridge University Press.
- Wright, S. C. ve Taylor, D. M. (1998) 'Responding to tokenism: individual action in the face of collective injustice', *European Journal of Social Psychology*, 28(4), S. 647–667. doi: 10.1002/(SICI)1099-0992(199807/08)28:4<647::AID-EJSP887>3.0.CO;2-0.
- Yoder, J. D. (1991) 'RETHINKING TOKENISM: Looking beyond numbers. Gender and Society', *Gender & Society*. SAGE Publications Inc, 5(2), S. 178–192. doi: 10.1177/089124391005002003.

İnternet Kaynakları

- Arkitera, 2013 Bir zamanlar Sulukule vardı. <http://www.arkitera.com/haber/16321/bir-zamanlar-sulukule-vardi> [Erişim Tarihi 24 Ekim 2017]
- CNN Türk (2010) Sulukule nereye gitti? <https://www.cnnturk.com/2010/yasam/diger/01/12/sulukule.nereye.gitti/559116.0/index.html>. [Erişim Tarihi 25 Ekim 2017]
- Dağlar, A. (2015) Sulukule'de proje iptalini Danıştay da onadı, *Hürriyet Gazetesi*. <http://www.hurriyet.com.tr/sulukulede->

⁶³ Kuyucu and Ünsal, 2010, s. 1479-1499. ⁶⁴ Candan and Kolluoglu, 2008, s. 5-46. ⁶⁵ Eckstein, 1990, s. 274-296.

- proje-iptalini-danistay-da-onadi-28691237. [Erişim Tarihi 24 Ekim 2017]
- Ekşi sözlük (2009) Tokenizm anlamı. <https://eksisozluk.com/tokenizm--1962930> [Erişim Tarihi 07 Mart 2018]
- Kıyak, A. (2007) '40 Gün 40 Gece' Sulukule Platformu, Arkitera. <http://www.arkitera.com/soylesi/364/40-gun-40-gece-sulukule-platform>. [Erişim Tarihi 28 Ekim 2017]
- Koca, A. (2013) Sulukule projesi bitti mi: Bu Maket Evlerde Kim Oturur? http://www.yapi.com.tr/haberler/sulukule-projesi-bitti-mi-bu-maket-evlerde-kim-oturur_111185.html [Erişim Tarihi 25 Ekim 2017]
- Kültür servisi (2015) Sulukule, belediye lojmanı oluyor, Kültür Gazetesi. <http://kulturservisi.com/p/sulukule-belediye-lojmani-oluyor>. [Erişim Tarihi 15 Kasım 2017]
- Merriam-webster (2018) Tokenizm anlamı. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/tokenism> [Erişim Tarihi 07 Mart 2018]
- Oxford English Dictionary (2018) Tokenizm Anlamı. <https://en.oxforddictionaries.com/definition/tokenism> [Erişim Tarihi 07 Mart 2018]
- Sesli sözlük, 2018 Token anlamı. <https://www.seslisozluk.net/token-nedir-ne-demek/> [Erişim Tarihi 07 Mart 2018]
- Sulukule Atölyesi (2009) Alternatif Sulukule Projesi, Mimdaporg. <http://www.mimdap.org/?p=22870> [Erişim Tarihi 25 Ekim 2017]
- Vardar, N. (2017) Danıştay Sulukule'de Bir Kez Daha Kamu Yararı Bulmadı, İstanbul - BİA Haber Merkezi. <https://m.bianet.org/bianet/toplum/188992-danistay-sulukule-de-bir-kez-daha-kamu-yarari-bulmadi>. [Erişim Tarihi 05 Kasım 2017]
- Vatter, D. (1996) Tokenizm anlamı, IPS Gender and Development Glossary, Araştırma: Caroline Tabora ve Beryl Leach. <http://bianet.org/system/uploads/1/files/attachments/000/001/544/original/cinsbakisisozlugu.htm?1448466638#tokenizm>. [Erişim Tarihi 25 Ekim 2017]
- Yalçın, M. C. ve Çavuşoğlu, E. (2009) Sulukule sosyo-ekonomik mekansal iyileştirme ve kültürel sürdürülebilirlik projesi, Sulukule atölyesi. <http://sulukuleatolyesi.blogspot.com.tr/> [Erişim Tarihi 25 Ekim 2017]